

Periodične publikacije tvornice Bata-Borovo (1932.—2017.)

Lidija BENCETIĆ

Hrvatski institut za povijest

Izvorni znanstveni rad

(primljeno: 4. listopada 2019.)

UDK 050(497.544Vukovar)"1932/2017"

685.34(497.544Vukovar)(091)

Tvornica Bata-Borovo¹ imala je bogatu izdavačku djelatnost tijekom gotovo cjelokupnog postojanja. Prva periodična publikacija izlazi 1932., samo godinu dana nakon pokretanja proizvodnje u Borovu i, uz manje prekide, nastavit će se sve do početka 21. stoljeća. Tijekom svoga postojanja za tvornicu Bata-Borovo vezani su listovi Vjesnik saradnika firme Bata, Prodavač, Borovo, Saradnik, Izbor, The Bata Salesman i Prodajalka. Borovska periodika izuzetno je važan dio povijesti tvornice Bata-Borovo, a ujedno i značajan izvor za istraživanje njezine prošlosti. Stoga se borovska periodika ovim radom nastoji sistematizirati i približiti što većem broju istraživača.

Ključne riječi: Bata, tvornica Borovo, novinstvo, periodika

Uvod

Povijest tvornice Bata-Borovo nije samo povijest jednoga poduzeća, već i povijest jednog naselja (Borovo), te jednoga grada (Vukovar), ali i šireg područja koje gravitira Vukovaru, koji postaje njegovo središte upravo zahvaljujući tvornici Bata-Borovo. Istraživanje nastanka i razvoja tvornice Bata-Borovo odličan je primjer načina na koji je jedna tvornica utjecala, odnosno aktivno sudjelovala i usmjeravala izgradnju cjelokupnog života svojih radnika i njihovih obitelji. Angažiranost tvornice Bata-Borovo u životu njezinih radnika je sveobuhvatna. Tvornica im osigurava posao i time omogućuje osnovnu egzistenciju; osigurava i smještaj, gradeći kuće i stanove za radnike i rukovodioce; gradi vrtiće i škole i tako omogućuje skrb te odgoj i obrazovanje za najmlađe; brine o zdravlju osnovavši Dom zdravlja Borovo i Društvo crvenog križa; brine o društvenom životu organizirajući brojne društvene i kul-

¹ Tvornica Bata-Borovo tijekom svojega je postojanja u više navrata mijenjala naziv: od 15. prosinca 1920. — Bata cipele i koža, d. d.; od 21. rujna 1933. — Bata, Jugoslovenska tvornica gume i obuće Borovo d. d.; od 21. lipnja 1941. — Bata, Hrvatske tvornice gume i obuće d. d.; od travnja 1945. — Bata, Jugoslovenske tvornice gume i obuće d. d.; od 31. prosinca 1946. — Kombinat — Borovo (Jugoslovenski kombinat gume i obuće). Izvor: <http://world.tomasbata.org/europe/yugoslavia/>. Pristup ostvaren 7. 11. 2019.

turne manifestacije u Društvenom domu Borovo; brine o fizičkom zdravlju radnika i sportskom životu zajednice kroza šahovski klub, nogometni klub i mnoge druge sportske klubove, a ni godišnji odmor radnika nije prepušten slučaju, pa je od 1950. otvoreno radničko odmaralište u Milni na otoku Braču. Osim navedenog, tvornica Bata-Borovo brine i o informiranosti, kako svojih radnika, tako i šire čitalačke publike, s obzirom na to da se list *Borovo* distribuira po cijeloj državi. Sve navedene institucije, kao i novine, preslika su jugoslavenskim prilikama prilagođenog modela tvornice matice u Zlínu u Češkoj. Slijedom navedenoga, već godine 1932. Bata-Borovo izdaje prvi list *Prodavač*, a potom i list *Borovo*, prvi tvornički list u Kraljevini Jugoslaviji. Osim spomenutih, Bata-Borovo će izdavati i druge listove — *Vjesnik saradnika firme Bata*, *Izbor*, *The Bata Salesman* i *Prodajalka*, a *Saradnik* će postati ilegalni list u izdanju sindikata.

Iako su u najvećem razdoblju postojanja tvornice Bata-Borovo gotovo cijelo vrijeme izlazili listovi *Prodavač* i *Borovo*, ipak je najznačajniji *Borovo*. Razlog tome nalazimo u činjenici da je ovaj list namijenjen svekolikoj publici, dok je *Prodavač* specijalizirani list. *Prodavač* je polumjesečnik, a *Borovo* tjednik. Osim toga, *Borovo* se i tiska na skoro dvostruko većem broju stranica.

Metodologija

Uvidom u dosadašnje istraživanje i prezentiranje materijala o tvornici Bata-Borovo iz Vukovara, vidljivo je kako je ova tema do prije nekoliko godina bila slabo istražena. Batina tvornica u Češkoj i tvornice u svijetu bolje su istražene. O hrvatskoj tvornici Bata-Borovo ranije su pisali Kemal Hrelja i Marin Kaminski u knjizi *Borovo: jugoslavenski kombinat gume i obučite Mira Kolar Dimitrijević i Ivana Žebec Šilj*. Godine 2018. Petar Elez i Dražen Živić objavljuju studiju *Borovo naselje 1945.—1950. Studija društvenih, demografskih, političkih i gospodarskih prilika*, a 2019. izlazi zbornik radova *Bata-Borovo (1931.—2016.). Povijesno naslijeđe i perspektive*, koji su uredili Dražen Živić, Ivana Žebec Šilj i Sandra Cvikić. Zbornik sadrži 17 studioznih priloga u kojima se detaljno analiziraju neki od segmenata borovske povijesti — socijalna politika, tvorničke nekretnine, Borovo kao mjesto življenja, Borovo u tranzicijsko vrijeme i brojne druge teme. Od ranije objavljenih radova korištene su prigodničarske publikacije *Borovo: 770 godina: 1231.—2001. godina: prilozi za istoriju Borova, privreda, kultura, sport, manifestacije u godini jubileja*, zatim *Slikom i riječju kroz povijest Župe sv. Josipa Radnika*, Vukovar — *Borovo naselje: 1938.—2008.*, autora Ante Perkovića, kao i rad Zlatka Karača *Bata-ville Borovo: urbani razvoj i spomenički značaj industrijskog grada europske vrijednosti*, te rad Ante Duića *Borovo: od trnja do zvijezda i...*

Novine	Izlaženje	Periodika	Urednici
<i>Vjesnik saradnika firme Bata</i>	1932.	Tjednik	Berislav Jeričević
<i>Borovo</i>	1932.—2007.	Tjednik	Berislav Jeričević, Vladislav Malinović, Jova Kuzmanović, Svetislav Jovanović, Maks Kranjčević, Marko Maloševac, Eduard Cerjan, Mitar Andrić, Velimir Popović, Ratko Komljenović, Božidar Markotić, Josip Galić
<i>Prodavač</i>	1932.—2017.	Polumjesečnik	Berislav Jeričević, Vladislav Malinović, Mitar Andrić, Miloš Božić, Edgard Iglič, Marko Maloševac, Petar Brozović, Đurđa Vujić
<i>Saradnik: organ organizovanih Batinih radnika-ca</i>	1934.—1935.	Polumjesečnik	Nikola Vlaški (Josip Cazi)
<i>Izbor najboljih savremenih članaka</i>	1936.—1941.	Mjesečnik	Vladislav Malinović, Andrea Selak, Jova Kuzmanović i Desimir Lazarević
<i>The Bata Salesman</i>	1938.—1939.	Neredovito	Jova Kuzmanović
<i>Prodajalka</i>	1992.—2009.	Mjesečnik	Mira Gorenšek

Tablica 1. Pregled periodike tvornice Bata-Borovo

Dostupna literatura koristi borovsku periodiku kao izvor za istraživanje, dopunjujući njome arhivska istraživanja i istraživanja bazirana na literaturi, ali se ne služi njome kao predmetom istraživanja. Stoga se u istraživanju borovske periodike valjalo osloniti na same periodične publikacije i spomenutu literaturu, kako bi se dobila sveobuhvatnija slika o publicističkoj aktivnosti tvornice Bata-Borovo, a time i slike o naselju Borovo i tvornici Bata-Borovo. Istraživanje je obuhvatilo cjelokupno razdoblje povijesti borovske periodike od 1932. do 2017. godine, a sukladno tome pregledana je cjelokupna periodika listova *Vjesnik saradnika firme Bata*, *Borovo*, *Prodavač*, *Saradnik*, *Izbor*, *The Bata Salesman* i *Prodajalka*.

Tvornica Bata-Borovo

Češki poduzetnik Tomáš Bata i njegov polubrat Jan Antonín Bata 1931. godine pokreće tvornicu Bata-Borovo, u naselju Borovo nedaleko od Vukovara. Nova tvornica nastala je u uvjetima Velike gospodarske krize (1929.—1933.), po sličnome modelu Fordove tvornice automobila u Sjedinjenim Američkim Državama i pomalo utopijskome modelu tvornice matice u Zlínu

u Češkoj.² Prema mišljenju Mire Kolar-Dimitrijević, Bata-Borovo je »izvanredno funkcionalan kompleks industrijskog kombinata koji je u svemu nadmašivao druge tvornice te vrste«.³ U devet desetljeća postojanja tvornica Bata-Borovo utjecala je na gotovo sve segmente života, rasta i razvoja grada Vukovara i njegove šire regije. Taj rast i razvoj prvenstveno se ogledaju u modernizaciji i urbanizaciji, a nadasve u gospodarskom rastu i demografskoj eksploziji.⁴ Involviranost tvornice i njezina vodstva u život Vukovara vidljiva je i horizontalno i vertikalno. Horizontalno tako što organizira svaki segment života svojih radnika — posao, smještaj, slobodno vrijeme, godišnji odmor, a vertikalno na način da njezino vodstvo ulazi u politiku na lokalnoj razini, već s prvim upraviteljem Tomom Maksimovićem koji je dvaput biran za načelnika Općine Borovo.⁵ I ovdje je primijenjen isti obrazac kao u Zlinu gdje je gradonačelničku funkciju od 1923. do 1932. obavljao Tomáš Bata. I u narednim će se razdobljima, u vrijeme Drugoga svjetskog rata i nakon njega, nastaviti isprepletenost lokalne vlasti i vodstva tvornice Bata-Borovo. Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske tvornici Bata-Borovo bit će nametnuta suradnja i prožimanje s ustaškim režimom, zbog čega će biti podržavljena, a u socijalističkoj Jugoslaviji suradnja s komunističkim rukovodstvom. Tvornica je jedno vrijeme bila u državnom, a od 1952. je u društvenom vlasništvu.⁶

Kao obljetnica osnutka tvornice Bata-Borovo uzima se datum 7. lipnja 1931., kada je proizvedena prva sandala. Već naredne godine Bata-Borovo započinje s publicističkim radom. Izdavanje periodičnih publikacija bilo je u višestrukom interesu vodstva tvornice jer se putem njih Bata obračunavao sa svojim protivnicima, odnosno sa svima onima koji su se protivili otvaranju i radu tvornice u Jugoslaviji, a takvih je bilo puno. Naime, prodorom Bate na jugoslavensko tržište zatvoreni su brojni postolarski i opančarski obrti, a sindikalisti su se okomili na Bata jer je u njegovim tvornicama bilo zabranjeno

² Više vidi u: Albert BING, »Socijalna politika Bate-Borova kao činitelj društvene kohezije«, *Bata-Borovo (1931.—2016.). Povijesno naslijeđe i perspektive*, Dražen Živić, Ivana Žebec Šilj, Sandra Civić ur., Zagreb — Vukovar, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2019., 187-204.

³ Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Društveni i politički utjecaj na osnivanje i rad tvornice Bata u Borovu od 1931. do 1945. godine«, *Bata-Borovo (1931.—2016.). Povijesno naslijeđe i perspektive*, 21.

⁴ Vidi: Petar ELEZ, Dražen ŽIVIĆ, »Kombinat Borovo i Borovo naselje u prvim godinama nakon Drugoga svjetskog rata u svjetlu arhivskih izvora Državnog arhiva u Vukovaru«, *Bata-Borovo (1931.—2016.). Povijesno naslijeđe i perspektive*, 127-154.

⁵ Vidi: Olivera CREVAR, »Toma Maksimović (Brčko, 29. 3. 1895. — Beograd, 16. 2. 1958.)«, *Bata-Borovo (1931.—2016.). Povijesno naslijeđe i perspektive*, 351-364.

⁶ Detaljnije vidi u: *Novo Borovo* (4. srpanj 1941.; 25. srpanj 1941.; 8. kolovoz 1941.; 16. travanj 1943.; 22. rujanj 1944.), *Trudbenik. List Sindikalnog odbora i radničkog savjeta Kombinata Borovo* (10. siječanj 1953.; 28. studeni 1953.) i *Borovo. Tjedni list jugoslavenskog kombinata gume i obuće* (25. svibanj 1963.; 3. rujanj 1971.; 10. prosinac 1971.).

sindikavno udruživanje. Putem publikacija Bata je plasirao i svoje ideje o tržištu, radu i njegovom viđenju radnika, suradnika, odnosno namještenika.⁷ Borovski listovi i kasnije su služili za plasiranje raznih ideja i ideologija te formiranje javnog mnijenja, kako u fašističkoj NDH, tako i u socijalističkoj Jugoslaviji.

Tvornički list *Borovo*

Tjednik *Borovo* izlazio je gotovo sedam desetljeća, uz manji prekid od travnja do srpnja 1941., i od 1944. do 1947. godine, te nekontinuirano izlaženje od početka Domovinskog rata u samostalnoj Hrvatskoj. Posljednji broj na latinici, tiskan u Vukovaru, izašao je 21. lipnja 1991. godine; nakon njega izaći će još pet brojeva, 1993., 1994. i 1996. godine u Zagrebu, te 2001. i 2007. u Vukovaru. Čirilično izdanje *Borova* nastaviti će se u Vukovaru sve do 1997. godine. Najveći dio vremena list izlazi kao tjednik, a nekoliko puta mijenja ime — *Borovo* (1932.—1941.), *Novo Borovo* (1941.—1944.), *Trudbenik kombinata Borovo* (1947.—1949.), *Trudbenik* (1949.—1953.) i konačno *Borovo* od 1953., nakon pauze od mjesec dana zbog fuzioniranja *Trudbenika* i *Vukovarskih novina* (1953.—2007.).

U listu se ogleda cjelokupni život radnika i stanovnika Borova, u periodu od 1932. do 1991. godine (nakon toga izlazi samo pet prigodničkih brojeva), presijecan ekonomskim i društvenim krizama, ratovima i totalitarnim sustavima. Iz navedenog proizlazi kako je list *Borovo* izuzetno važan izvor za proučavanje povijesti naselja i tvornice Borovo, te kao takav vrijedan analize i prezentiranja. Ubrzani razvitak naselja Borovo slijedi nakon dolaska tvornice Borovo u mjesto, a tjednik *Borovo* to opširno prati. Napredak je vidljiv u svakom pogledu — u porastu broja stanovnika,⁸ u elektrifikaciji mjesta (1936.), u modernizaciji naselja te u školskoj zgradi⁹ i aerodromu. Zlatko Karač navodi kako je Bata-Borovo bilo »najveće industrijsko poduzeće u ondašnjoj Kraljevini Jugoslaviji, s najvećom trgovačkom mrežom i dojmljivim opsegom proizvodnje koja je 1940. dosegla 8 milijuna pari obuće« (Karač, 2008: 11).

⁷ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Društveni i politički utjecaj na osnivanje i rad tvornice Bata u Borovu od 1931. do 1945. godine«, 29.

⁸ 1932. — 2213 stanovnika, 1933. — 2425 stanovnika, 1934. — 2600 stanovnika, 1935. — 3450 stanovnika, 1936. — 4530 stanovnika. Izvor: *Borovo: 770 godina: 1231.—2001. godina: prilozi za istoriju Borova, privreda, kultura, sport, manifestacije u godini jubileja*, Đorđe Ustić, ur., Borovo, Opština Borovo, 2001., 12.

⁹ Vidi: Zlatko KARAČ, *Bata-ville Borovo: urbani razvoj i spomenički značaj industrijskog grada europske vrijednosti*, Vukovar, Gradska knjižnica, 2008.

List Borovo u Kraljevini Jugoslaviji

Prvi broj lista *Borovo* izlazi 15. studenoga 1932., pod uredništvom Berislava Jeričevića. Ostali urednici su Vladislav Malinović, Jova Kuzmanović i Svetislav Jovanović. List je u to vrijeme izlazio subotom, na šest stranica. U svojim počecima, prije Drugoga svjetskog rata, *Borovo* je prvenstveno izvještavao o događanjima u naselju Borovo i u tvornici Borovo. Od godine 1931. i pokretanja proizvodnje u tvornici, kao i lista *Borovo* godinu dana kasnije, pa do prvih mjeseci 1941., naselje Borovo i tvornica Borovo razvijaju se velikom brzinom. Dinamika toga razvoja može se pratiti u listu *Borovo* koji izvještava o svim zbivanjima u tvornici i naselju. Sporadično se spominje vlast u Beogradu i njezini nositelji, prvenstveno povodom neke obljetnice ili, primjerice, kraljeva rođendana. U manjoj mjeri list izvještava o važnijim unutar-njopolitičkim i vanjskopolitičkim događajima (ubojstvo kralja Aleksandra, dolasci stranih delegacija u Jugoslaviju, političke prilike u Europi, napad nacističke Njemačke na Poljsku i dr.).

Puno se piše o životu u Borovu, o napretku i inovacijama koje je tvornica Bata-Borovo donijela u naselje, te o načinu na koji je to utjecalo na sve segmente života. Velike zasluge za razvoj tvornice i naselja pripisuju se direktoru tvornice Tomi Maksimoviću, koji je od 1933. i predsjednik općine Borovo. Redovno se prati rad društvenih, kulturnih i sportskih organizacija koje djeluju u naselju Borovo, a na početku nove godine donose se sumirane informacije o djelovanju u protekloj godini. Iz pisanja tjednika *Borovo* vidljivo je kako je društveni život naselja Borovo bio vrlo bogat. U njemu djeluju Crveni Krst, Sokolsko društvo, Sportski klub Bata, Jadranska straža, Jugoslavensko-čehoslovačka liga, Jugoslavensko-bugarska liga, Društvo prijatelja Velike Britanije i Amerike, Aeroklub »Naša krila«, pjevačko društvo »Radiša«.

Jedan od ciljeva tvornice Bata i njezine podružnice u Jugoslaviji — tvornice Bata-Borovo — jest »izgradnja novoga čovjeka«. Rad na promicanju potreba za »izgradnjom novoga čovjeka« vidljiv je u pisanju lista *Borovo*, gdje i pojedini članci nose naslov »Izgrađujemo novog čovjeka«. Borovo toga »novog čovjeka« vidi kao osobu koja je predana zajednici, koja nakon rada u tvornici ne gubi vrijeme na dokoličarenje već ga posvećuje stjecanju novih znanja — djevojke uče šivanje, a mladići i djevojke uče o računovodstvu i potrebi štednje, uz dodatno školavanje (stručna produžena škola). Ovakvo promicanje stvaranja novoga čovjeka i sveobuhvatnost involviranja tvornice Bata-Borovo u život njezinih radnika, Mira Kolar-Dimitrijević vidi kao »primjer kako se pojedinac može sistemom mrkve i batine učiniti robom i u novom vijeku«. ¹⁰ Tvornica Bata-Borovo kontrolirala je radno vrijeme svojih rad-

nika, ali i njihov privatni život, vodeći pritom »suradnikov dosje« u koji se bilježilo sve o njemu — od financijskoga do bračnog stanja.¹¹ Međutim, Kolar-Dimitrijević smatra kako ne treba brzati sa zaključcima o Bati-Borovu. Premda je, s jedne strane, sloboda Batinih radnika ograničena, s druge strane treba biti svjestan da su oni dolazili iz najnerazvijenijih dijelova zemlje, mahom s područja Bosne, a Bata-Borovo omogućila im je da u kratkome roku poboljšaju životni standard, opismene se i osiguraju »egzistenciju i budućnost svoje djece«.¹²

Valja naglasiti da je režimska ideologija malo zastupljena u tjedniku *Borovo*, zadovoljavajući se s ranije opisanim slučajevima spominjanja dinastije, no postoji jedna druga vrsta ideologije koja je vrlo prisutna u Borovu. Riječ je o spomenutoj ideologiji stvaranja / izgradnje »novoga čovjeka«. *Borovo* kontinuirano, iz broja u broj, naglašava potrebu stvaranja novoga čovjeka, te izvještava o radnjama koje su u tome smislu poduzete.

List Borovo u Drugome svjetskom ratu

Dolaskom rata na područje Jugoslavije (Hrvatske) tjednik *Borovo* prestaje izlaziti na nekoliko mjeseci. Posljednji broj tiskan je 27. ožujka, dok je prvi broj u novoj državi — Nezavisnoj Državi Hrvatskoj — objavljen 4. srpnja 1941. godine, pod izmijenjenim nazivom — *Novo Borovo*. List potpisuju uredništvo i uprava Borova. Do posljednjeg broja *Novog Borova*, 1944. godine, u njemu će se izmijeniti tri urednika — Maks Kranjčević, Marko Maloševac i Eduard Cerjan. U sklopu *Novog Borova* izlazi i dodatak na njemačkom jeziku *Kamerad*. Osim novog naslova tjednika, u listu je vidljiva i nova ikonografija, koja u potpunosti prožima naredne brojeve *Novog Borova*. Nova je ikonografija dijelom vezana uz ustaški režim, a dijelom uz nacistički, odnosno režim nacističkih saveznika. Iz fotografija objavljenih u prvome ratnome broju, vidljivo je kako nova ikonografija nije zahvatila samo list već i cjelokupno naselje Borovo. Na njima je prikazana proslava koja se održavala u Borovu naselju, s muškim i ženskim odjelom vatrogasaca koji na svojim uniformama imaju nacističke oznake. Jednako tako, i publika maše zastavicama s istim oznakama, a ista su obilježja vidljiva i na javnim ustanovama i pojedininim kućama.

¹⁰ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Društveni i politički utjecaj na osnivanje i rad tvornice Bata u Borovu od 1931. do 1945. godine«, 21.

¹¹ I. ŽEBEC-ŠILJ, »Bat'a — sretan (g)rad u Borovu«, *Bata-Borovo (1931.—2016.). Povijesno naslijeđe i perspektive*, 90.

¹² M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Društveni i politički utjecaj na osnivanje i rad tvornice Bata u Borovu od 1931. do 1945. godine«, 34.

Od prvoga broja list *Novo Borovo* najviše prostora posvećuje političkim i ratnim pitanjima, što ne čudi s obzirom na činjenicu da je riječ o ratnom vremenu. Međutim, oko 80 posto svakoga broja posvećeno je veličanju lika i djela Ante Pavelića, ustašama, ustaškoj mladeži, ratu na Istočnoj fronti, a prati se i napredovanje savezničke nacističke Njemačke — kako tekstualno, tako i fotografijama s Istočnog bojišta.

List Borovo u socijalističkoj Jugoslaviji

Posljednji ratni broj *Novog Borova* izašao je 22. rujna 1944. godine, dok je prvi idući objavljen tek 3. studenog 1947., ali s novim imenom: *Trudbenik Kombinata Borovo. Organ Sindikalne podružnice i Direkcije Kombinata — Borovo*. Nanovo pokrenuti list potpisuje urednik Mitar Andrić. Prva tri broja izlaze svakih 14 dana, a kasnije list izlazi svakog petka. Godine 1949. mijenja naziv u *Trudbenik: organ Sindikalnog odbora i Radničkog savjeta Kombinata Borovo*, a nastavlja ga uređivati Mitar Andrić. Uredništvo lista 1951. godine preuzima Ratko Komljenović, a 1953. Velimir Popović. Od 10. listopada 1953. vraća se prvotni naziv *Borovo: list radnog kolektiva kombinata Borovo*, a nastavlja ga uređivati Velimir Popović. S brojem koji izlazi 27. kolovoza 1955., uredništvo preuzima Vlado Kostelnik, da bi potom ponovno uređivanje preuzeo Ratko Komljenović. Glavni i odgovorni urednik *Borova*, od broja koji izlazi 11. svibnja 1963., postaje Božidar Markotić, a u razdoblju između 15. lipnja i 29. studenog Markotić i Komljenović uređuju ga zajedno — Markotić u svojstvu glavnog urednika, a Komljenović u svojstvu odgovornog urednika. Od broja što izlazi 6. prosinca 1963., Markotić preuzima uredništvo i uređuje *Borovo* do 1996. godine.

Od početka novog izlaženja (1947.) list *Trudbenik* poprima obilježja ostalih socijalističkih listova; spominju se trudbenici, radni kolektivi i obaranje normi — rušenje rekorda u proizvodnji, ispunjenje godišnjeg i petogodišnjeg plana, rad ideološko-odgojnih tečajeva. Obilježavaju se i važni datumi: Oktobarska revolucija, smrt Lenjina, Titov rođendan, AVNOJ — te stalno ističu »takmičenja«. Cijena lista u 1950-ima je 5 dinara, a broj stranica kreće se od 6 do 16. Tih godina list se prvenstveno bavi pitanjima iz borovskog života i rada tvornice. Najveći dio odnosi se na kvalitetu proizvoda, poboljšanja u proizvodnji i kvaliteti robe, radnička prava, stambene fondove, te svakodnevicu koja uključuje kulturni i sportski život naselja Borovo. Odnos prema vlasti i doza politike prisutni su u jednom ili dva članka koji se objavljuju na prvoj i / ili drugoj stranici, ali ne u svakome broju. U tim se člancima prenose stavovi i djelovanje Saveza komunista, a na isti način obilježavaju se i pojedine obljetnice iz povijesti Partije ili iz Drugoga svjetskog rata, proslava 1. maja, ili pak obljetnica oslobođenja Borova (13. travnja 1945.).

Godine 1963. cijena tjednika iznosi 10 dinara; i dalje izlazi subotom, a ima do 12 stranica. Kao primjer angažiranosti lista *Borovo* u 1960-ima može se izdvojiti okupacija Čehoslovačke od strane članica Varšavskoga pakta. Tom je prilikom list objavio govor Josipa Broza Tita o narušavanju suvereniteta prijateljske Čehoslovačke, a izviješteno je i o prosvjedu »radnih ljudi Borova« protiv okupacije. Godine 1967. list *Borovo* proslavio je 2000. broj. Taj obljetnički broj izašao je 25. travnja 1967., a popraćen je svečanom akademijom na kojoj je govorio dugogodišnji urednik lista, Božidar Markotić. Brojne novine, ali i političari poslali su dopise s čestitkama listu *Borovo*.

Godine 1970. cijena lista je 25 para, a izlazi petkom, uglavnom na 8 stranica (osim prigodničarskoga broja koji ima između 12 i 18 stranica. U 1980-ima tjednik *Borovo* ulazi u dinamičnije razdoblje svoje povijesti, te povijesti tvrtke Bata-Borovo. To je vrijeme velikih zaduženja, financijskih manjkova i radničkih štrajkova, koje list sveobuhvatno prati.

List Borovo u Domovinskom ratu i poraću

List *Borovo* dočekaao je raspad Jugoslavije i početak Domovinskog rata s dugogodišnjim glavnim urednikom Božidarom Markotićem. Nakon pada Vukovara prestaje s redovitim tjednim izlaženjem, a u razdoblju progonstva u Zagrebu će izaći tri prigodna broja *Borova* — 1993., 1994. i 1996. godine. U isto vrijeme list *Borovo* u Vukovaru izlazi na cirilici. Povratkom u Vukovar, nastavlja s neredovitim izlaženjem, više prigodničarskim — primjerice povodom 70. godišnjice tvornice *Borovo* 2001. godine. Gospodin Ivan Hubalek, nekadašnji član Uprave Borova, ustupio nam je informaciju kako su određeni listovi, koji se vode pod izdanjima *Borova*, izlazili pod nazivom *Boreli-Borovo* u Banja Luci i Somboru (Vojvodina). Budući da ih nije bilo moguće vidjeti, o njima ne može detaljnije govoriti.

Ostala periodika tvornice Borovo

Osim lista *Borova*, poduzeće izdaje i listove *Prodavač* (ranije *Vjesnik saradnika firme Bata*), *Izbor najboljih savremenih članaka*, specijalizirani list *ILL* za inženjere instituta, u kojemu se objavljuju prijevodi najvažnijih stručnih članaka na hrvatski jezik. U Sloveniji izlazi list *Prodajalka*. Tvornica danas izdaje list *Prodavač*, kao i popularni oblik informiranja u suvremeno doba, tzv. newsletter. Specijalizirani list *ILL* nije analiziran jer ga nije bilo moguće dobiti na uvid.

Vjesnik saradnika firme Bata

Vjesnik saradnika firme Bata (prva dva broja zovu se *Vjesnik*, a potom *Vijesnik*) pokrenut je 23. kolovoza 1932. godine, a prvenstveno je namijenjen

poslovođama prodavaonica. Riječ je o prvome listu suradnika Bate-Borova koji uređuje Berislav Jeričević, a izašlo je svega osam (8) brojeva. List je bio zamišljen kao informativno glasilo za suradnike Bate-Borova koji su u njemu mogli pronaći aktualne informacije o prodaji te uspješnosti pojedinih prodavaonica (imenovani su najbolji i najgori poslovođe prodavaonica). Važno je napomenuti da tvornica Bata-Borovo u to vrijeme (studen 1932.) ima 150 prodavaonica u Kraljevini Jugoslaviji. List će nastaviti izlaziti pod imenom *Prodavalac*. U posljednjem broju, od 17. studenoga, izrijekom se navodi kako dolazi do reorganizacije radi pokretanja novoga lista *Borovo*.

Urednik je Berislav Jeričević, vlasnik i izdavač Bata d.d. Vukovar, a list tiska Štamparija »Novo Doba« Vukovar (osim broja 3 od 9. rujna, koji je tiskan u Štamparskom zavodu Krbavac i Pavlović u Osijeku). List izlazi na četiri stranice, dok će posljednji broj biti objavljen na dvije stranice (kao i naredni brojevi njegova nastavljača *Prodavaoca*). Za list uglavnom pišu Tomo Maksimović, J. A. Bata, Tomáš Bata, a nepotpisane članke vjerojatno je napisao urednik Jeričević.

List *Vjesnik* donosi savjete o uspješnijoj prodaji, od kojih se kao primjer može izdvojiti kratki tekst: »Mušterije trebaju za svaki par cipela najmanje 4 para čarapa. Uverite o tome svoje mušterije.«¹³ Nadalje, savjetuje se prodavačima da svakog jutra dopune izloge, operu stakla i obrišu prašinu, kao i to da pred svojom radnjom organiziraju čišćenje cipela.¹⁴ *Vjesnik* provodi i motivacijsku kampanju kojom dominiraju veliki crveni slogani, otisnuti preko cijele ili pola stranice, koji glase: »Šta ste poduzeli da postignete 100%« i »Zašto i Vi niste među 100%-nima«, kao i slogani: »Lakše je reći 'To je nemoguće' nego 'Moram uspeti' — Putevi koji vode uspehu — svi su trnoviti.«¹⁵

Prodavač

Kao što je ranije istaknuto, *Vjesnik saradnika firme Bata* nastavlja izlaziti kao *Prodavaoc: instruktor prodavača firme Bata*, a od 1. siječnja 1939. pod nazivom *Prodavač. Instruktor prodavača preduzeća Bata*. Zanimljivo je da je godinu ranije izašao jedan broj (25. siječnja 1938.) pod identičnim nazivom *Prodavač. Instruktor prodavača preduzeća Bata*, a uredio ga je Mitar Andrić. List će izlaziti, uz manje i veće pauze, od nekoliko mjeseci pa do nekoliko godina, odnosno od godine 1932. do 2017. Iako je u posljednjem broju *Vjesnika* najavljeno kako će *Prodavaoc* izlaziti na dvije stranice, od broja 1 koji je izašao 5. siječnja 1933., povremeno izlazi na četiri, a ponekad na dvije stra-

¹³ *Vjesnik saradnika firme Bata*, br. 2, 23. kolovoza 1932., 1.

¹⁴ *Vjesnik saradnika firme Bata*, br. 5, 9. listopada 1932., 3.

¹⁵ *Vjesnik saradnika firme Bata*, br. 7, 12. studenog 1932., 2-3.

nice. Od 8. ožujka 1934. list će kratko vrijeme izlaziti na osam stranica, a potom će taj broj varirati: u 1960-ima će imati 12 stranica, a izlaziti će kao mjesečnik, dok će u 1970-ima izlaziti na 20 stranica, s nakladom od 2500 primjeraka, kao polumjesečnik. U 1980-ima list ima čak 28 stranica, a otisnut je na kvalitetnijem i debljem papiru. Više se ne prati prodaja po poslovnica, već se naglasak stavlja na ljude zaposlene u tvornici i prodavaonicama — donoseći njihove životne priče. Od 1978. list je oslobođen plaćanja osnovnog poreza, a od godine 1989. je besplatan (u nakladi od 2800 primjeraka).

Prvi broj pod nazivom *Prodavaoc* izlazi 6. prosinca 1932. godine, njegov urednik je Berislav Jeričević, a tiska ga Štamparija »Novo Doba« iz Vukovara. Od prvoga broja *Prodavaoc* sve više mjesta daje tekstovima svojih poslovođa, koji tako dobivaju priliku prenijeti i podijeliti svoja iskustva s ostalim poslovođama i djelatnicima Bate-Borova. Od početka izlaženja pa do broja od 31. siječnja 1934., list izlazi u većem formatu, a od 9. veljače 1934. u manjem (duplo manji format). List izlazi na latiničnom pismu. Prvi članak na ćirilici objavljen je u broju od 9. ožujka 1933. godine; jezik je kombinacija hrvatskog i srpskog. Prva tri mjeseca 1933. godine list izlazi otprilike svaka dva tjedna, a ostatak godine izlaziti će više kao mjesečnik, ali s neredovitim pojavljivanjem (nekada na početku mjeseca, nekada na sredini, a nekad na kraju).

Kao što je spomenuto, prvi urednik lista bio je Berislav Jeričević, potom od 27. studenog 1935. Vladislav Malinović, da bi ga od 29. listopada 1937. do 15. ožujka 1938. uređivao Blažo Jovičević, a od 30. ožujka 1938. Mitar Andrić. Od 1. ožujka 1939. do 14. ožujka 1940. uređivao ga je Miloš Božić, od 29. ožujka do 1. lipnja 1940. Edgard Iglič, a kasnije i drugi. Kao i po pitanju njegova prethodnika, riječ je o listu namijenjenom suradnicima Bate-Borova, odnosno njihovim poslovnica.

Prodavaoc nastavlja sa zabavnim sloganima iz *Vjesnika*. Jedan od zanimljivijih je: »Konkurencija nas neće pobediti — ona je daleko. Pobediće nas prašina u regalima i izlozima — jer ona je blizu — ona će Vam isterati iz radnje svaku bolju mušteriju.«¹⁶ Ili slogan: »Tvoja radnja je tvoje ogledalo. Ne žali se na ogledalo ako imaš grdno lice.«¹⁷ List će zadržati usmjerenost na edukaciju o prodaji robe (proizvoda), o načinu ophođenja s mušterijama te o ispravnom vođenju poslovnica. Kontinuirano se naglašava nužnost ispravnog vođenja tzv. kartoteka, što je temelj upravljanja poslovnica. Jedna od karakteristika lista je organiziranje i izvještavanje o tjednom (nedjeljnom) natjecanju između poslovnica, gdje se u postotcima mjere rezultati svake od

¹⁶ *Prodavaoc*. Instruktor prodavača firme Bata, br. 1, 5. siječnja 1933., 1.

¹⁷ *Prodavaoc*. Instruktor prodavača firme Bata, br. 7, 24. kolovoza 1933., 2.

njih, te donosi lista najuspješnijih poslovnica i poslovođa, kao i onih najgorih.

U Kraljevini Jugoslaviji *Prodavač* prestaje izlaziti nakon 1. lipnja 1940. godine, a nastavlja se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, s prvim brojem objavljenim 5. srpnja 1941., pod nazivom *Prodavač hrvatskih tvornica gume i obuće*. Urednik je Marko Maloševac. List će u NDH izlaziti pod istim urednikom do 12. listopada 1944., a ponovo se pokreće u socijalističkoj Jugoslaviji tek 1. svibnja 1952. godine, pod urednikom Ratkom Komljenovićem i nazivom *Prodavač. Instruktor za prodajnu službu trgovačke mreže kombinata Borovo*, u izdanju Trgovačke mreže kombinata Borovo. Kasnije mijenja ime u *Prodavač. Instruktivno-informativne novine OOUR prodaje kombinata Borovo*. Komljenović će biti urednik do broja 6, od 12. srpnja 1952., a od 16. kolovoza 1952. urednik je Velimir Popović. Popović će uređivati list sve do 1974. godine, nakon čega dio godine uredništvo predvodi Ratko Komljenović, a od 15. listopada 1974. preuzima Petar Brozović. Brozović će uređivati list do 13. kolovoza 1991., a prvi sljedeći broj iz mjeseca studenog 1996., uređiti će Đurđa Vujić, Ljubica Čaljkusić i Dragutin Sliško. Godine 1999., od broja 46 uređuju ga Ljubica Čaljkusić i Vlado Jurišić, u 2000. nekoliko će brojeva urediti Petar Brozović, a potom će urednica ponovo biti Đurđa Vujić. U 1990-ima naklada lista je 200, 250 ili 300 primjeraka.

Prodavač neće izlaziti u nekoliko navrata: od 1945. do 1951., 1964., od 1992. do 1995. te u razdoblju od 2001. do 2005. godine. Dinamika izlaženja lista je sljedeća: 1997.—1998. mjesečno; 1942.—1944., 1991., 1996., 1999.—2000. neredovito; 1952.—1990. polumjesečno, te 1992.—2017. tri puta godišnje.

Izbor najboljih savremenih članaka

Izbor najboljih savremenih članaka (dalje: *Izbor*) izdaje »Bata, jugosl. tvornica gume i obuće d. d. Borovo«, dok se od broja dva navodi kako su izdavači »saradnici preduzeća 'Bata', Borovo«, a od broja za listopad 1937. »saradnici zajednice 'Bata', Borovo«. Riječ je o časopisu manjega formata koji izlazi jednom mjesečno, u razdoblju od 1936. do 1941. godine, a pokrenut je, kako stoji u obrazloženju na početku izdanja »sa ciljem da jugoslovenke čitaoce, kojima nisu pristupačni veliki listovi svetske štampe, brzo i jeftino obaveštava o najvažnijim političkim, kulturnim i privrednim problemima današnjice«. Objavljuju se članci najuglednijih europskih i američkih pisaca i publicista, a daje se i pomalo proročko predviđanje »Izbor je verno ogledalo naše uznemirene današnjice i on otvara vidike u skorbu budućnost koja može da bude sudbonosna za mnoge narode i države«. Nadalje, navodi se kako *Izbor* objavljuje »pouzdan i iscrpan materijal o svim važnijim savreme-

nim problemima i na taj način omogućava svojim čitaocima da stvore svoj samostalan sud o svim velikim svetskim događajima i njihovim pokretačima« te kako *Izbor* na taj način »ispunjava osetnu prazninu u jugoslovenskoj periodičnoj štampi, i u velikoj meri doprinosi boljem poznavanju međunarodnih problema«. ¹⁸

Prvi broj tiskan je u zagrebačkoj tiskari »Tipografija d.d.«, a drugi se tiska u Beogradu, u »Štampariji Drag. Gregorića Beograd«. Prvi broj tiskan u Vukovaru, izišao je u listopadu 1937., u Štampariji »Novo doba«. Već od siječnja 1938. godine list se tiska u Osijeku, u Štamparskom zavodu Krbavac i Pavlović. Od broja za siječanj 1939. *Izbor* se ponovo tiska u Vukovaru, u Štampariji »Novo doba«, gdje će izlaziti sve do posljednjega broja, u ožujku 1941.

Urednik prva dva broja je Vladislav Malinović, a od trećega broja (god II, br. 2) uređuje ga Andrea Selak. Od broja za lipanj 1938. (god. III, br. 6) pa do broja za siječanj 1941. (god. VI, br. 1) urednik je Jova Kuzmanović. Posljednja dva broja (veljača i ožujak 1941.) uredit će Desimir Lazarević.

Članci se preuzimaju i prevode iz mnogih zemalja i novina. Izdvojiti ćemo neke: *Le Mois* (Pariz), *The New York Times Magazine* (New York), *Fortnightly* (London), *Die Auslese* (Berlin), *Přítomnost* (Prag), *La Gerarchia* (Rim), *The International Observer* (Kopenhagen), *Sapere* (Milano). Prvi broj *Izbora* izlazi u prosincu 1936. godine (cijena 6 dinara, na 99 stranica), a neki od objavljenih članaka u prvome broju su: »Arap i Jevreji u Palestini« *The Contemporary Review*, London; »Kina protiv Japana« *Síntesis*, Meksiko; »Problem braka u Sovjetskoj Rusiji« *Revue des deux Mondes*, Pariz.

Izbor se bavi i znanstvenim temama; u drugome broju donosi članak iz londonskog *The Listenera* u kojemu je objavljeno predavanje Sir Williama Bragga »Što je svetlost«. ¹⁹ Kad su u pitanju teme iz ekonomije, donosi članak »Uvod u ekonomske nauke« Karela Engliša. ²⁰ *Izbor* se bavi i aktualnim političkim pitanjima Europe, a jedna od onih koje prenosi je »Osovina Rim-Berlin« iz *New York Timesa*. ²¹ Nekoliko mjeseci prije njemačkog napada na Poljsku, *Izbor* prenosi članak Raymonda Leslieja Buella »Poljska između čekića i nakovnja«. ²² Nadalje, bavi se svjetskim političkim pitanjima, primjerice u članku »Kuda ide Japan?« ²³ Približavanjem Drugoga svjetskog rata, sve je više članaka koji razmatraju mogućnost rata, a nakon njegova početka i broj-

¹⁸ »Što je 'Izbor?'«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, siječanj 1937., str. Hrbat!

¹⁹ »Što je svetlost«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, veljača 1937.

²⁰ Karel ENGLIŠ, »Uvod u ekonomske nauke«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, siječanj 1938., 1-8.

²¹ »Osovina Rim-Berlin«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, siječanj 1938., 9-15.

²² »Poljska između čekića i nakovnja«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, lipanj 1939., 627-635.

²³ »Kuda ide Japan?«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, veljača 1938., 147-159.

nih analiza, događanja i predviđanja njegova svršetka.²⁴ Tako je objavljen i članak »Sudbina belih naroda«, u kojemu se analizira opadanje broja stanovnika u Europi te savjetuje napuštanje dotadašnje prakse »regulisanja porođaja«. ²⁵ *Izbor* prenosi i članke o svakodnevnome životu, poput onoga naslovljenog »Saveti udavačama«, u kojemu autor Harvey A. Kalish daje »dobronamjerne savjete« kako se što prije i što bolje udati, ili članka »Škola braka«, u kojemu Jerome Beatty savjetuje i muškarce i žene kako pristupiti braku i ponašati se u njemu.²⁶

The Bata Salesman

Tvornica Bata-Borovo u Vukovaru bila je zadužena za afričko tržište i tržište Bliskog istoka zbog nacističke opasnosti za centralu u Zlínu te je za to tržište izdavala list *The Bata Salesman*, na engleskom, njemačkom, francuskom i arapskom jeziku. U vremenu od 27. lipnja 1938. do 24. rujna 1939., izašlo je sedam (7) brojeva, a urednik lista bio je Jova Kuzmanović.²⁷

Prodajalka

Prodajalka je list suradnikâ tvornice »Borovo Trade« u Celju u Sloveniji, koji je izlazio od 20. lipnja 1992. do, otprilike, 2009. godine. List je pokrenuo direktor tvrtke mr. sc. Zlatko Kolar, a glavna urednica deset je godina bila Mira Gorenšek. U uvodniku prvog broja ističe se da je list namijenjen za slovensko tržište, odnosno za 55 poslovnica (prodavaonica) Borova koje u to vrijeme rade u Sloveniji.²⁸

U prvome broju *Prodajalke* čitateljstvu se prigodno obraća posljednji urednik dotadašnjeg lista *Prodavač*, Petar Brozović, a sada urednik *VU novina* koje izlaze u Zagrebu. U svome tekstu Brozović kazuje da je *Prodajalka* slovenska nasljednica lista *Prodavač*.²⁹

Ilegalni list Saradnik

U organizaciji ilegalne Komunističke partije Jugoslavije i ilegalnog pododbora Saveza kožarsko-prerađivačkih radnika, te pod vodstvom Josipa Cazija, u

²⁴ *Izbor najboljih savremenih članaka*: »Sovjetska Rusija čeka« (svibanj 1940., 449-452.); »Napad na Veliku Britaniju« (srpanj 1940., 746-748.); »Diktatura u Francuskoj« (kolovoz 1940., 844-846.); »Hoće li propasti Velika Britanija?« (listopad 1940., 1009-1014.); »Rezultati totalnog rata« (siječanj 1941., 33-40.).

²⁵ »Sudbina belih naroda«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, ožujak 1938., 246-254.

²⁶ »Saveti udavačama«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, svibanj 1938., 540-546.; »Škola braka«, *Izbor najboljih savremenih članaka*, lipanj 1938., 586-590.

²⁷ Podatke ustupio Ivan Hubalek.

²⁸ Mira GORENŠEK, »Obrnili smo novo stran v zgodovini«, *Prodajalka*, br. 1, 20. lipnja 1992., 1.

²⁹ Petar BROZOVIĆ, »Prodavač mora nadaljevati tradiciju«, *Prodajalka*, br. 1, 20. lipnja 1992., 4.

tvornici Bata-Borovo distribuirat će se ilegalne novine *Saradnik: organ organizovanih Batinih radnika-ca*, čiji će nominalno odgovorni urednik biti Nikola Vlaški, a stvarni Josip Cazi.³⁰ Cazi se potpisuje na nekoliko članaka već u prvome broju, nastavljajući tako sve do posljednjeg broja, iako će 1934. biti primoran otići u Zagreb, radi otkaza koji je dobio u Bati-Borovu početkom iste godine; 1935. odlazi na služenje vojnoga roka, što je možda razlog prekida izlaženja lista *Saradnik*.

Kao vlasnik i izdavač lista navodi se Savez kožarsko-prerađivačkih radnika-ca Jugoslavije, Podružnica Vukovar, a list se tiska u Narodnoj tiskari u Vukovaru. Kao predstavnik naveden je Rudolf Viker (u zadnja dva broja Šimun Felder), a kao urednik Nikola Vlaški. Ukupno će izaći 13 brojeva (11 brojeva 1934. i dva broja u 1935. godini). Prvi broj izlazi 31. ožujka 1934., dok će posljednji izaći 28. ožujka 1935. godine. Pojedinačni primjerak stoji 1 dinar, a list se tiska na 2 do 8 stranica. (Brojevi 7 i 8 su identični, te objavljeni istoga dana — 22. lipnja 1934. U njima se nalazi samo proglas za Javnu skupštinu.) U uvodniku prvoga broja stoji kako list *Saradnik* izdaju »radnici tvornice Bata«, te da će list »braniti interese nas običnih saradnika (radnika), koji neće sa saradništvom kojeg propagiraju viši saradnici (majstori, šefovi i.t.d.) imati, sem imena, ništa zajedničkog».³¹

Zaključak, ili borovska periodika kao ogledalo povijesti Vukovara

List *Borovo*, kao i ostale periodične publikacije tvornice Bata-Borovo i njezinih suradnika (*Vjesnik saradnika firme Bata*, *Prodavač*, *Saradnik*, *Izbor*, *The Bata Salesman* i *Prodajalka*), predstavljaju ogledalo razvoja i razvitka same tvornice Bata-Borovo i njezinih poslovnica u gotovo osam desetljeća postojanja, ali i nastanak i razvoj naselja Borovo, koje je izgrađeno za potrebe radnika Bate-Borova. U borovskoj se periodici ujedno ogleda i cjelokupni život radnika i stanovnika naselja Borova u periodu od 1932. do 1991. godine te, ispresijecano, od pada Vukovara u studenome 1991. do posljednjeg broja *Borova* 2007. i *Prodavača* 2017. Život je to radnika, zajednice i tvornice koji je bio ispresijecan političkim, ekonomskim i društvenim krizama, ratovima i totalitarnim sustavima. Borovske publikacije možemo promatrati kao izuzetno vrijedan izvor za proučavanje povijesti naselja i tvornice Borovo, ali i kao izvrstan primjer za istraživanje povijesti tvorničkih novina i radničkog izdavaštva, kako u Hrvatskoj, tako i na području bivše Jugoslavije, s

³⁰ Josip Cazi. *Život za revoluciju*, Đorđe Đurić, ur., Varaždin, Radničke novine, 1987., 41-42.

³¹ »Naša reč«, *Saradnik*, br. 1, 31. ožujka 1934., 1.

obzirom na to da su *Borovo* bile prve radničke novine u Kraljevini Jugoslaviji.

Lidija Bencetić

**Periodical Publications Issued by the Bata-Borovo Factory
(1932—2017)**

The Bata-Borovo factory was involved in extensive publishing activities throughout its existence. The first periodical publications were issued in 1932, only a year after production started in Borovo, and, with minor interruptions, continued to be published up to the first decade of the twenty-first century. During its existence, the following publications were tied to the Bata-Borovo factory: *Vjesnik saradnika firme Bata* (The Bata Firm Associates' Post) *Prodavač* (The Salesman), *Saradnik* (The Associate), *Izbor* (Choice), *The Bata Salesman* and *Prodajalka* (The Saleswoman). Borovo's periodical publications were an exceptionally important part of the history of the Bata-Borovo factory and represent a significant resource for research purposes. An attempt is made to systematize Borovo's periodical publications, thereby facilitating researcher access.

Keywords: *Bata, Borovo factory, journalism, periodicals*